

5 VÝVOJ RODINNÉHO PRÁVA V KONTEXTU POSTAVENÍ ČLENŮ RODINY A ZPŮSOBŮ ŘEŠENÍ KONFLIKTŮ

Úvod

Téměř v každé rodině dochází mezi jejími členy ke konfliktům, různé je pouze to, mezi kterými členy rodiny tyto konflikty nastanou a jaké jsou intenzity. Vždy bylo a je žádoucí tyto spory smírně vyřešit. Při otázce, jak docílit urovnání (resp. smíření) vztahů mezi členy rodiny, nacházíme v historii rozdílné způsoby a postupy, které jsou odvislé od pozice členů rodiny.

Pokud spor nastal v rodině, kde manžel (otec) byl „dominantním páнем rodiny“, bylo těžké mluvit o dialogu znesvářených stran natož o náznacích „mediace“. V těchto případech bylo pro ostatní členy rodiny obtížné s ním alespoň o předmětu sporu diskutovat. Tento stav však nebyl statický, podléhal dynamickému vývoji stejně jako i vzájemné vztahy mezi jednotlivými členy rodiny. Následkem toho došlo k evolučnímu vývoji od patriarchálního modelu, kde muž byl právně (ale i společensky) hlavou rodiny, dospěl vývoj k rodině nukleární, s vysokou mírou autonomie svých členů. Následkem tohoto vývoje je možné dnešní postavení partnerů v rodině, společnosti i v právu považovat za postavení založené na plné rovnosti muže a ženy.⁵⁴¹

Pokusíme se tento vývoj s jeho podstatnými rysy nastínit, důraz bude kladen na postavení a vztahy mezi manžely navzájem i na vztahy mezi rodiči a dětmi, na rozhodování o výchově dětí aj.

5.1 Právní úprava ve všeobecném zákoníku občanském

Po vzniku ČSR bylo tzv. recepční normou (zákon č. 11/1918 Sb.) převzato dosavadní občanské právo platné na území bývalé Rakousko-Uherské Monarchie, a tedy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku byly manželské a rodinné poměry upraveny Všeobecným občanským zákoníkem rakouským

⁵⁴¹ KRÁLÍČKOVÁ, Z.: Autonomie vůle v rodinném právu v česko-italském porovnání. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 25, 26.

z roku 1811 (zákon č. 946/1811 Sb. z. s., dále jen „ABGB“), ve znění doplňujících novel.⁵⁴²

Manželské právo bylo upraveno v hlavě druhé § 44–136. V § 91 ABGB se uvádí: „*Muž je hlavou rodiny. V této vlastnosti náleží mu především právo řídit domácnost, jest však také povinen obstarati své manželce slušnou výživu podle svého majetku a ji ve všech případech zastupovati.*“ ABGB poskytoval stejně jako právo římské muži nadřazenou pozici v rámci celé rodiny, a tedy i nad ženou. Základní povinností muže bylo zabezpečit svoji rodinu a ochránit ji před třetími osobami. Tímto ustanovením občanský zákoník přebíral ustanovení práva římského a odkláněl se od církevní úpravy manželství, která byla založena na rovnosti obou manželů. Občanský zákoník proti právu římskému poskytoval ženě větší ochranu, protože žena, která byla svým mužem dotčena na svých lidských právech, měla možnost domáhat se ochrany. Manželka byla povinna pomáhat svému muži v domácnosti a manžel byl oprávněn žádat po manželce pomoc při výchově dětí nejen společných, ale i dětí z předchozích manželství. K provozování výdělečné činnosti bylo třeba souhlasu jejího manžela, bez tohoto souhlasu nešlo činnost provádět.⁵⁴³

Nadřazenost muže nad ženou je zjevná i v § 92: „*Manželka obdrží jméno mužovo a požívá práv jeho stavu. Jest povinna následovati muže do jeho bydliště, pomáhati, seč jest, v domácnosti a ve výdělku a, pokud toho vyžaduje domácí pořádek, sama plniti i dáti plniti opatření mužem učiněná.*“

Dobová literatura k § 92 ABGB uváděla: „*Muž je ředitelem domácnosti a určuje tudíž domácí řád. Manželka je povinna v domácnosti a výdělku mu napomáhati podle svých sil, a pokud toho vyhledává řád domácí, vykonati nařízení jí daná, po případě opatřiti, aby nařízení ta byla vykonána.*“⁵⁴⁴

V této nerovnosti byl patrný patriarchální základ a literaturou byl označován mimo jiné za panství muže nad rodinou.⁵⁴⁵

Třetí hlava se věnovala vztahu mezi rodiči a dětmi (§ 137–186). Ustanovení § 139 ABGB nesoucí název „*Společná práva a povinnosti rodičů*“ uvádí: „*Rodiče mají vůbec povinnost vychovávat své manželské děti, to jest pečovat o jejich život a jejich zdraví, opatřiti jim slušnou výživu, vyvíjeti jejich tělesné*

⁵⁴² HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z.: České rodinné právo. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 22.

⁵⁴³ VOJÁČEK, L. a kol.: Vývoj soukromého práva na území českých zemí. 1. sv. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 135–137.

⁵⁴⁴ KRČMÁŘ, J.: Právo rodinné. Praha: Všehrd, 1920, s. 25.

⁵⁴⁵ KLABOUCH, J.: Manželství a rodina v minulosti. Praha, 1962, s. 204.

a duševní síly, a vyučováním náboženství a užitečným znalostem položit záklád jejich budoucího blahobytu.“

Rodičovská moc je zvláštností moderních zákoníků, v předešlých právech a konkrétně v právu římském byla moc nad dětmi koncentrována pouze do rukou otce rodiny. Poprvé se setkáváme s ustanovením, že do výchovy dítěte může určitým způsobem zasahovat také žena. Moc otcovská však úplně nevytizela a setkáváme se s ní v § 146 až 153 ABGB.⁵⁴⁶ Otec si tak zachoval stále výsadní postavení nejen v manželství, ale též při výchově dětí. Stejně jako *pater familias* reprezentoval svoji rodinu navenek a byl za ni odpovědný. Otci náleželo právo vybrat dítěti povolání a otec též rozhodoval o jazyku, v kterém má být dítě vychováváno. Otec určoval účel výchovy a měl také právo určit hlavní rysy této výchovy.⁵⁴⁷

V případech rozluky nebo rozvodu manželství náležely děti do moci otce. Přesto existovala výjimka, která říkala, že chlapci mladší 4 let a dívky mladší 7 let budou svěřeny do péče matky.⁵⁴⁸

Při hodnocení právní úpravy vztahující se k postavení manželů se nelze vyhnout konstatování, že byla co do úpravy postavení ženy v manželství diskriminující. Nalezneme jistá pozitiva, například ochrana ženy před dotčením na lidských právech mužem, jedná se však o velmi slabou ochranu, která se v kontextu převládajících diskriminačních ustanovení jeví jako nedostatečná. Povinnost manželky pomáhat muži v domácnosti nebo souhlas k výdělečné činnosti manželem se v dnešním pojetí jeví jako téměř neuvěřitelné.

Jistým pozitivem byla možnost manželky zasahovat do výchovy dětí, avšak tuto možnost zásahu je nutné vnímat v kontextu existence moci otcovské. Tedy, že otec určoval účel i hlavní rysy výchovy, což bylo pro manželku značně limitující a lze si jen těžko představit, úspěšné prosazení vlastních směrů výchovy manželkou.

Ochranu manželce před kritikou ze strany muže zaručovalo to, že „*právo kárati manželku manželovi nepřisluší, a to ani tehdy, když je nezletilá*“.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Ustanovení § 147: „Práva, která přísluší zvláště otci jako hlavě rodiny, jsou mocí otcovskou.“ Šlo o oprávnění týkající se rozhodování o nejpodstatnějších záležitostech dítěte, např. volba povolání, správa jmění dítěte. In: HRUŠÁKOVÁ, M. a kol.: Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství. Komentář. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 120.

⁵⁴⁷ VOJÁČEK, L. a kol.: Vývoj soukromého práva na území českých zemí. 1. sv. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 516, 143.

⁵⁴⁸ STARÁ, I.: Několik poznámek k rodinnému právu v ABGB a jeho úpravě *de lege ferenda*. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLE, K. (eds.): Proměny soukromého práva: sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 388.

⁵⁴⁹ KRČMÁŘ, J.: Právo rodinné. Praha: Všeherd, 1920, s. 25.

Pokud však k tomu došlo, je otázkou jakou měla manželka ochranu a kde se jí mohla domoci.

Při rozboru úpravy obsažené v ABGB ve vztahu k postavení manželů, řešení konfliktů a společné výchově dětí, lze konstatovat jistý posun oproti právu římskému, avšak ve srovnání s následným vývojem rodinného práva se jedná o úpravu zcela nedostatečnou. Proto nelze v otázce řešení konfliktů mezi členy rodiny hovořit o možné dohodě či kompromisu (o mediaci ani nemluvě), rodinné právo před sebou mělo ještě dlouhou cestu k odstranění těchto diskriminačních vlivů.

5.2 Právní úprava v zákoně o právu rodinném

Vytyčeným posláním nového zákoníku (zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném) bylo reformovat dosavadní sociální i právní model rodiny, jehož základy byly zakotveny ve Všeobecném občanském zákoníku, resp. nahradit jej novým modelem, definovaným podle požadavků poválečné doby.⁵⁵⁰

Byla zde zjevná snaha odstranit vliv dosavadní právní úpravy představované Všeobecným občanským zákoníkem, který byl považován za zastaralý a neodpovídal dobovým požadavkům. Jedním z hlavních cílů bylo zakotvení rovnosti mezi manžely.

Zákon o právu rodinném v hlavě druhé („Práva a povinnosti manželů“) v § 15 uváděl: „V manželství⁵⁵¹ mají muž i žena stejná práva a stejné povinnosti. Jsou povinni žít spolu, být si věrni a vzájemně si pomáhat.“ Tento paragraf je klíčový,⁵⁵² došlo jím k zakotvení rovnosti manželů a odstranění postavení muže jako hlavy rodiny. Jednalo se provedení ustanovení Ústavy 9. květ-

⁵⁵⁰ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 465.

⁵⁵¹ Zákon chápal manželství jako dobrovolné a rovné spojení muže a ženy. In: STARÁ, I.: Několik poznámek k rodinnému právu v ABGB a jeho úpravě *de lege ferenda*. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLE, K. (eds.): Proměny soukromého práva: sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 390.

⁵⁵² „Až do roku 1948 v našem právu platilo, že muž je hlavou rodiny, jako takový má zvláště právo řídit domácnost (...). Zásadní přelom znamenala nejprve Ústava (1948) a po té zákon o právu rodinném (1949).“ In: RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M.: Kurs občanského práva: instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 39; nebo HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z.: České rodinné právo. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 24.

na 1948.⁵⁵³ Zrušila se tím manželova moc nad manželkou, což byl důsledek všeobecného záměru zrovnoprávnění obou pohlaví nejen v manželství, ale celkově ve společnosti. To korespondovalo se zněním Ústavy 9. května,⁵⁵⁴ jež v § 1 odst. 2 stanovila, že muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem. V důsledku těchto změn zákoník zaručil rovné postavení obou manželů při rozhodování jak o výchově dětí, tak o společném majetku.⁵⁵⁵

Konkrétně se jednalo o § 16 odst. 1, který uváděl: „*O podstatných věcech rodiny založené jejich manželstvím rozhodují manželé vzájemnou dohodou. Nedohodnou-li se, rozhodne soud.*“ Z uvedeného vyplývá, že zákonodárce chtěl zdůraznit snahu o dohodu mezi manžely o podstatných věcech rodiny, tj. docílit shody bez nutnosti intervence třetí strany. V opačném případě byl povolán k rozhodnutí soud. Pokud však k rozhodnutí soudu o podstatných věcech rodiny došlo, mělo to negativní dopad na vztahy mezi manžely, které se tím mohly natrvalo poškodit.

Odstavec druhý § 16⁵⁵⁶ posílil samostatnost manželů v otázce zaměstnání a jeho případné změny. Bylo však nutné, aby manželé našli v této otázce shodu. Jako nejvhodnější se jevilo případné změny zaměstnání nejdříve vzájemně projednat, aby nedošlo k zbytečným sporům, které mohly mít pro rodiny zásadní dopad.

⁵⁵³ „Zákon o právu rodinném vycházel z ideových postulátů Ústavy 9. května. Zakotvil rovnost muže a ženy v manželství a rodině (...)“ In: HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z.: České rodinné právo. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 25.

⁵⁵⁴ Ústavní zásada o rovném postavení muže a ženy v každém ohledu, ve společnosti, v povolání a v rodině nabyta u nás zákonnou platností již dnem, kdy ústava vstoupila v účinnost, tj. 9. června 1948. Od toho dne byly zrušeny, resp. změněny všechny dosavadní právní předpisy, zakotvující nerovnost mužů a žen v našem právním řádu, zejména v ustanoveních dřívějšího občanského práva, upravujících poměry manželské. Nicméně nedostatky, vyplývající z toho, že chyběla pozitivní ustanovení právní, byly odstraněny teprve novým zákonem o právu rodinném, který byl vydán právě proto, „aby byly uvedeny v život zásady ústavy o stejném postavení mužů a žen“. In: BLAŽKE, J.: Majetkové právo manželské. Praha: Orbis, 1953, s. 13, 14.

⁵⁵⁵ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 465.

⁵⁵⁶ „K výkonu povolání a ke změně místa zaměstnání nepotřebuje žádný z manželů souhlasu manžela druhého.“

Jedním z dalších kladů zákona bylo odstranění institutu jednostranné moci otcovské⁵⁵⁷ a zdůraznění rovnocenného postavení obou rodičů.⁵⁵⁸ Tím došlo ke zrušení tradičně patriarchální moci nad dětmi a nahrazení ji mocí rodičovskou, která oběma manželům, resp. rodičům přiznávala stejná práva při výchově dětí.⁵⁵⁹ Rodičovská moc náležela oběma rodičům (§ 55 odst. 1).

Tato moc vznikla již ze zákona,⁵⁶⁰ nebyla tedy udělována nebo propůjčována.⁵⁶¹ Jejím obsahem byly zejména práva a povinnosti rodičů řídit jednání dětí, zastupovat je a spravovat jejich majetek (§ 53). Vykonávána měla být v zájmu dětí a ve prospěch společnosti.

V otázce rozhodování o společném majetku zákoník zaručil rovné postavení obou manželů.⁵⁶²

Došlo k opuštění dosavadní koncepce Všeobecného občanského zákoníku, rozlišujícího rozvod od stolu a lože, jenž neznamenal ukončení manželství, ale jen formální zrušení manželských povinností, a rozluku, kterou bylo teprve manželství ukončeno. Nová úprava užívala již jen pojem rozvod, a to nově pro samotné ukončení manželství.⁵⁶³

V duchu kolektivního pojetí manželství zákon o právu rodinném zásadně odmítl konsenzuální rozvod. Základním kritériem pro posuzování ukončení manželství rozvodem se stal hluboký a trvalý rozvrat manželství, stanovený zněním § 30 odst. 1 zákona o právu rodinném.⁵⁶⁴ Samotný pojem nebyl blíže vymezen, a proto byl postupně definován jak judikaturou, tak doktrínou.⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ Nový pojem rodičovské moci, nahrazující dřívější otcovskou moc, je důsledkem rovnosti muže a ženy. In: BLAŽKE, J.: Majetkové právo manželské. Praha: Orbis, 1953, s. 18.

⁵⁵⁸ STARÁ, I.: Několik poznámek k rodinnému právu v ABGB a jeho úpravě *de lege ferenda*. In: VOJÁČEK, L., TAUCHEN, J., SCHELLE, K. (eds.): Proměny soukromého práva: sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 390.

⁵⁵⁹ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 465.

⁵⁶⁰ Ustanovení § 52 „Nezletilé děti jsou v moci rodičovské.“

⁵⁶¹ BLAŽKE, J.: Majetkové právo manželské. Praha: Orbis, 1953, s. 17.

⁵⁶² KUKLÍK, J. a kol.: Dějiny československého práva 1945–1989. Praha: Auditorium, 2011, s. 381, 382.

⁵⁶³ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 466.

⁵⁶⁴ Nastal-li z důležitých důvodů mezi manžely hluboký a trvalý rozvrat, může manžel žádat, aby soud manželství zrušil rozvodem.

⁵⁶⁵ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 467.

Zákon v § 30 odst. 2 stanovil, že o rozvod nemůže žádat manžel, který rozvrat výlučně zavinil, ledaže druhý manžel projeví s rozvodem souhlas. To znamenalo, že vina na rozvratu manželství měla být konstatována nejen při vynesení rozhodnutí o ukončení manželství, ale byla také předmětem zjišťování pro účely procesního postupu. Soud měl povinnost zamítnout takové žádosti o rozvod, kde vinu na rozvratu manželství nese pouze jeden z manželů, zatímco nevinný manžel s rozvodem nesouhlasil. Soud tedy ve výroku o vině mohl konstatovat, že vinen na rozvodu manželství je jen jeden z manželů, že jsou rozvodem vinni oba manželé, případně že žádný z manželů nenese vinu a že rozvod byl způsoben objektivními příčinami (např. duševní chorobou nebo neplodností jednoho z manželů). Změnu v tomto ohledu přinesl teprve zákon o rodině, jenž již neukládal soudu povinnost vynášet v souvislosti s rozhodnutím o rozvodu také výrok o vině na rozvratu manželství. Veřejný výrok o vině na rozpadu manželství měl mít ve své podstatě především charakter morálního pokárání, které mělo na označeného manžela působit zejména společensky, resp. morálně. Současně bylo poukazováno na to, že zákaz rozvodu manželství proti vůli nevinného manžela vede k narůstajícímu fenoménu tzv. mrtvých manželství, kdy manželé sice nebyli soudem rozvedeni, avšak ve skutečnosti spolu nežili (často měli již i jiné partnery) a jejich manželství bylo fakticky nefunkční. Původní předpoklad, že nový model manželství povede ke snížení rozvodovosti, se nenaplnil, stejně jako se ukázalo lichým stanovisko, že odmítnutí rozvodu oba manžele sblíží.⁵⁶⁶

Zákonné zakotvení rovnosti mezi manžely lze sice považovat za pozitivní krok, nicméně zrovnoprávnění muže a ženy v komunistickém právním řádu bylo mnohdy zcela formální, proklamativní.⁵⁶⁷ Navzdory tomu bylo zrovnoprávnění ženy v manželství významným krokem, jímž došlo k překonání předchozího přístupu k ženě v manželství. Toto pozitivum nelze „nové“ právní úpravě upřít. Dalším kladem byl zákonný požadavek na manžele, aby o podstatných věcech rodiny rozhodli vzájemnou dohodou. Jednalo se o požadavek bez sankce, využití možnosti obrátit se na soudu měl pro manžele negativní důsledek.

Jasně vymezení proti institutu jednostranné moci otcovské představovala moc rodičovská. Její zavedení korespondovalo se zrovnoprávněním obou

⁵⁶⁶ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 469, 470.

⁵⁶⁷ VOJÁČEK, L. a kol.: Vývoj soukromého práva na území českých zemí. 1. sv. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 608.

rodičů ve výchově dětí. Byla tím dána zodpovědnost za výchovu oběma rodičům, kdy i o otázce směřování výchovy měl být mezi rodiči konsenzus. Tuto výchovu měli rodiče mj. vykonávat ve prospěch společnosti.

U institutu rozvodu se zavedl pojem „hluboký a trvalý rozvrat manželství“, který byl vágní a byl konkretizován až praxí. Negativem bylo zjišťování otázky viny na rozvratu manželství a v souvislosti s tím vznikl fenomén tzv. mrtvých manželství, kdy manželé se nerozvedli, ale fakticky spolu již nežili. Tato koncepce rozvodu se ukázala jako značně nevhodná a snaha o morální apel se ukázala být lichou.

5.3 Právní úprava v zákoně o rodině

Další kodifikaci rodinného práva představoval zákon o rodině (zákon č. 94/1963 Sb. v původním znění), který navázal na Ústavu z roku 1960 a nabyl účinnosti k 1. 4. 1964. Tento zákon platil (v novelizovaných zněních) až do roku 2013, kdy byl zrušen novým občanským zákoníkem. Díky tomu došlo k návratu rodinněprávní úpravy do občanského zákoníku a tím i k odstranění atomizace soukromého práva.

Zákon o rodině ve svém úvodu obsahoval výčet základních zásad, na kterých spočíval. Jedna z nich (Čl. I) se týkala manželství, které spočívá na pevných citových vztazích mezi mužem a ženou. Stanovila i požadavek rovnosti obou manželů a závěrem vymezila hlavní společenský účel manželství, kterým je založení rodiny a řádná výchova dětí.

Rovnost mezi manžely byla dána tím, že žena se stala politicky rovnoprávnou muži, čímž byly dány předpoklady pro založení rodiny, kde oba manželé jsou si rovní.⁵⁶⁸

Jednalo se tedy o proklamativní opakování obdobného ustanovení zákona o právu rodinném.

Doplnění uvedené zásady představoval, v hlavě třetí („*Vztahy mezi manžely*“) § 18, který manželům zajišťoval stejná práva a stejné povinnosti, přičemž nebyla opomenuta ani povinnost žít spolu, být si věrni, vzájemně si pomáhat a vytvářet zdravé rodinné prostředí.

Zásada rovnoprávnosti obou manželů se projevila též v ustanovení o společném rozhodování manželů ve věcech rodiny (§ 20 odst. 1). Jestliže se manželé nemohli shodnout v nějaké důležité věci mající vztah k jejich rodině a domácnosti, bylo nutné, aby rozhodl soud, který tak učinil vždy, byl-li o to

⁵⁶⁸ Důvodová zpráva k zákonu o rodině.

některým z manželů požádán.⁵⁶⁹ O dopadu žádosti jednoho z manželů na soud bylo již pojednáno výše.

Dvě ze zásad obsažených v úvodu zákona o rodině se týkaly výchovy dětí, a to čl. IV, který stanovil požadavek kladený na rodiče, a to odpovědnost společnosti za všestranný duševní a tělesný rozvoj svých dětí a zvláště za jejich řádnou výchovu tak, aby jednota zájmů rodiny a společnosti byla upevnována. Tím vstupuje do výchovy rodičů významný prvek „společnost“ a je zmíněn v čl. V, který na společnost klade požadavek, aby dbala o výchovu dětí a uspokojování jejich hmotných a kulturních potřeb, aby o ně pečovala a chránila je prostřednictvím státních orgánů, společenských organizací, školy, kulturních, osvětových a zdravotnických zařízení.

Muž přestal být hlavou rodiny. To se také projevilo v přeměně právního institutu tzv. otcovské moci v rodičovskou moc. Oba rodiče měli stejná práva a povinnosti při výchově a výživě dětí.⁵⁷⁰ Došlo též k odstranění pojmu „rodičovská moc“, tento institut byl nahrazen přesnějším označením „práva a povinnosti rodičů“, kdy cílem bylo přesnější vystižení vztahu mezi rodiči a dětmi v prostředí socialismu.⁵⁷¹

Zákon zdůrazňuje, že předchozí rodičovské moci šlo především o práva a povinnosti rodičů, vyplývající spíše z jejich společenského poslání a funkce vychovávat své děti, než z nějakého „vrchnostenského“ postavení, založeného na „moci“ rodičů.⁵⁷² Došlo sice k odstranění vrchnostenského postavení, ale v otázce výchovy dětí (§ 30 an.) došlo u péče o děti k nerozlučné jednotě rodiče, státu a společenských organizací.

Navzdory této jednotě však to jsou rodiče, kteří mají rozhodující úlohu ve výchově dětí. Měli by být svým osobním životem, chováním a vztahem ke společnosti příkladem svým dětem. Rodičovská práva a povinnosti mají oba rodiče. Jsou odpovědni společnosti za všestranný vývoj svých dětí, pečují soustavně a důsledně o jejich výchovu, výživu a řídí jejich jednání tak, aby z nich vyrostli zdraví a uvědomělí občané.

Účast a dohled společnosti je zakotven v § 41 odst. 1 („Účast společnosti při výkonu práv a povinností rodičů“), kdy díky rozvoji společnosti roste i její vliv na výchovu dorůstající generace. Společnost přitom dbá, aby rodiče moh-

⁵⁶⁹ Důvodová zpráva k zákonu o rodině

⁵⁷⁰ Tamtéž.

⁵⁷¹ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 466.

⁵⁷² Důvodová zpráva k zákonu o rodině.

li řádně vykonávat svá práva a povinnosti při výchově dětí. Na základě toho byla výrazným způsobem posílena úloha a pravomoc národních výborů při tzv. společenské kontrole výchovy dětí, která posilovala dohled státní moci nad rodičovskou výchovou dětí a mládeže.⁵⁷³

V otázce výchovy se objevuje další klíčový pojem (§ 31 odst. 1), a to „*zá- sada morálky socialistické společnosti*“, kdy předním výchovným úkolem je působit na citový, rozumový a mravní vývoj dětí a to v duchu zásad morálky socialistické společnosti.“

Zákon o rodině v ustanovení § 24 požadavek hlubokého a trvalého rozvratu vypustil a na základě dlouhodobé kritiky dosavadní úpravy přenesl těžiště hodnocení žádosti o rozvod manželství na posuzování, zda manželství plní svojí společenskou funkci.⁵⁷⁴ I nadále mohlo být rozvedeno pouze manželství rozvrácené a soud měl přímo povinnost zjišťovat příčiny rozvratu (§ 25), ovšem nově musel soudce *ex lege* přihlídnout také k naplňování požadovaného poslání manželství ve vztahu k společnosti. Jelikož narušování manžel- ského vztahu bylo chápáno jako porušení socialistické morálky, stanovil § 31 povinnost soudu rozhodnout, spolu s pozitivním rozhodnutím o rozvodu, také o vině na rozpadu manželství.⁵⁷⁵

Bylo to dáno tím, že socialistická společnost si osobovala právo a povin- nost, aby vyjádřila svůj názor na to, proč manželství muselo být skončeno. Toto stanovisko mělo být uvedeno v rozhodnutí soudu a mělo být v něm vy- sloveno popřípadě i morální odsouzení chování jednoho, popřípadě obou manželů.⁵⁷⁶

Ochrana nezletilých byla v zákoně stanovena v podobě povinnosti, aby při rozhodování o rozvodu musel soud přihlídnout zejména k zájmům nezleti- lých dětí (§ 24).

Na státní orgány byla kladena povinnost ve spolupráci se společenskými organizacemi a všemi občany napomáhat upevňování manželství a rodiny. Mělo se dít především tak, že by se předcházelo příčinám, které by mohly

⁵⁷³ KUKLÍK, J. a kol.: Dějiny československého práva 1945–1989. Praha: Auditorium, 2011, s. 382.

⁵⁷⁴ Došlo k nahrazení subjektivního hlediska principu viny na rozvodu dosavadní právní úpravy zásadou objektivního hlediska, zda manželství může plnit svůj společenský účel. Soud musí tedy zjistit, zda další existence manželství má význam pro společnost jako celek i pro účastníky a jejich děti. In: Důvodová zpráva k zákonu o rodině.

⁵⁷⁵ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komun- isticke právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politolo- gický ústav, Masarykova univerzita, 2009, s. 468–469.

⁵⁷⁶ Důvodová zpráva k zákonu o rodině.

vést k narušování pevnosti a trvalosti vztahů v manželství a v rodině (§ 23 odst. 1). Proto státní orgány a společenské organizace měly povinnost vyvíjet činnost sloužící k upevnování manželských vztahů. Vhodný zákrok, včas provedený mohl účinně pomoci při počínajícím narušení manželství. V každém konkrétním případě bylo ovšem třeba volit vhodný způsob, jak působit na účastníky, neboť nešetrný zákrok v této citové oblasti by mohl mít za následek opak toho, čeho mělo být dosaženo.⁵⁷⁷ Toto ustanovení a požadavky v něm kladené se dají interpretovat jako jistý náznak mediace v rodinně právní oblasti.

Novelizace zákona o rodině zákonem č. 91/1998 Sb.

Šlo o dlouho očekávanou podstatnou reformu rodinných vztahů. Novela přinesla řadu změn jak v souvislosti s rozvodem manželství, tak především v právní úpravě vztahů mezi rodiči a dětmi. Lze konstatovat, že došlo k výraznému zvýšení ochrany nezletilých dětí, jednak upřesněním vzájemných práv a povinností rodičů a dětí, zejména však byla posílena ochrana majetkových zájmů nezletilých dětí (správa majetku, vyživovací povinnost rodičů k dětem).⁵⁷⁸

Dle důvodové zprávy dítě nelze chránit proti rozvodu manželství jeho rodičů, je třeba jej však mnohem výrazněji chránit v souvislosti s takovým rozvodem manželství. Navrhovaná nová formulace zájmu dětí v souvislosti s rozvodem manželství jeho rodičů směřuje především ke zvýšení odpovědnosti rodičů v případě, že se jedná např. o dítě nějak postižené, s výraznou citovou vazbou na oba rodiče apod.

Touto novelou došlo k odstranění dosavadních základních zásad zákona o rodině. Co však nebylo podstatně změněno, byly vztahy mezi mužem a ženou v manželství k původně vymezeným povinnostem, kdy § 18 byl doplněn požadavkem vzájemného respektování jejich důstojnosti a společné péče o děti.

U rozvodu manželství je ponechán objektivní princip důvodu rozvodu, jakým je rozvrat manželství. Ale došlo ke změně u pojmu „rozvrat manželství“, kdy soud může manželství na návrh některého z manželů rozvést, jestliže je manželství tak hluboce a trvale rozvráceno, že nelze očekávat obnovení manželského soužití.

⁵⁷⁷ Důvodová zpráva k zákonu o rodině.

⁵⁷⁸ HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z.: České rodinné právo. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 30.

Novelizací dochází k zásadnímu zdůraznění zájmu nezletilých dětí při rozhodování o rozvodu manželství. Zákon stanoví výslovný zákaz rozvodu tam, kde by rozvod byl v rozporu se zájmem těchto dětí daným zvláštními důvody (např. vážný zdravotní stav dítěte aj.).

U zániku manželství rozvodem, je dána možnost manželů komplexně si upravit zánik manželství a budoucí vzájemné vztahy dohodou.

Pokud se manželé dohodnou, je tím usnadněn rozvod, druhé straně je ale rozvod ztížen v případě nesouhlasu druhého manžela, který se na rozvratu manželství porušením manželských povinností převážně nepodílel a je muž by byla rozvodem způsobena zvlášť závažná újma. V takovémto případě soud manželství nerozvede, pokud mimořádné okolnosti svědčí ve prospěch zachování manželství.

V rámci novelizace došlo k zachování objektivního principu rozvratu, došlo ale k vytvoření právní domněnky tzv. kvalifikovaného rozvratu. Podstatou je, že manželství trvalo alespoň jeden rok, manželé spolu nejméně šest měsíců nežili a k návrhu se připojil i druhý manžel. Podmínkou je, že manželé musí předložit písemnou smlouvu s úředně ověřenými podpisy upravující pro dobu po rozvodu vypořádání vzájemných majetkových vztahů, práva a povinnosti společného bydlení a případnou vyživovací povinnost. Musí být také předloženo pravomocné rozhodnutí soudu o schválení dohody o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu.

V rámci porozvodové péče o dítě byl zaveden nový institut společné, popřípadě střídavé výchovy obou rodičů, hlediskem je zde zájem dítěte, pokud tak budou lépe zajištěny jeho potřeby.

Došlo k nahrazení dřívějšího pojmu rodičovských práv a povinností pojmem rodičovská zodpovědnost, který více odpovídá modernímu pojetí úpravy vztahů mezi rodiči a dětmi (*parental responsibility*), obsaženému např. v Úmluvě o právech dítěte (srov. čl. 5 Úmluvy) a respektuje i zvýraznění právního postavení dítěte ve vztahu k jeho rodičům.⁵⁷⁹

Cílem změny názvu je snaha vyjádřit obsahovou změnu úpravy, která zahrnuje souhrn práv a povinností upravujících péči o osobu dítěte, správu jeho majetku a zastupování v právních vztazích. Hlavní důraz je kladen na povinnost chránit zájmy dětí.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ HRUŠÁKOVÁ, M. a kol.: Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství. Komentář. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 121.

⁵⁸⁰ NYKODÝM, J.: Novela zákona o rodině (zák. č. 91/1998 Sb. zák.). Bulletin advokacie, č. 8, 1998, s. 19.

Novelizací došlo k posílení práv dítěte tím, že dítě, které je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření jeho se týkajících, má právo obdržet potřebné informace a svobodně se vyjadřovat ke všem rozhodnutím rodičů týkajících se podstatných záležitostí jeho osoby a rovněž být slyšeno v každém řízení, v němž se o takových záležitostech rozhoduje. Jde tak o praktickou realizaci článku 12 Úmluvy o právech dítěte, z něhož vyplývá pro smluvní strany povinnost zajistit, aby dítěti, které je schopno utvářet si vlastní názor, byla zajištěna možnost svobodně vyjádřit své názory ve všech věcech, které se ho týkají.

Jedná se o zákon, který ideologicky navázal na předcházející zákon o právu rodinném z roku 1949 ztotožňující se se zásadami sovětského rodinného práva, a který setrval na jeho základních principech, doplněných po r. 1989 některými dílčími změnami, ale i nekoncepčními zásahy. Toto pojetí bylo možné za situace, kdy rodina sehrávala úlohu spotřebního společenství a kdy měl stát ambici získat a udržet si na život rodiny rozhodující vliv.⁵⁸¹

Obdobně byl zakotven požadavek na rovnost obou manželů. Zákon o rodině, ačkoliv pocházel z roku 1963, reguloval vztahy mezi mužem a ženou plně v souladu s článkem 3 Listiny základních práv a svobod. Dokonce již zákon o právu rodinném z roku 1949, předchůdce zákona o rodině, vycházel důsledně ze zásady rovnosti práv a povinností muže a ženy.⁵⁸²

Dochází zde k zakotvení úlohy „společnosti“ u výchovy dětí, což bylo dáno postupně sílící pozicí státu v průběhu legislativního vývoje rodinného práva v Československu. Projevilo se to zejména v zákoně o rodině, jenž mimo jiné obsahoval hlavu příznačně nazvanou Účast společnosti při výkonu práv a povinností rodičů.⁵⁸³

Z ideologických důvodů došlo k opuštění pojmu „rodičovská moc“ a zavedení pojmu „práva a povinnosti rodičů“. Změny nastaly i u institutu rozvodu, a to v opuštění požadavku hlubokého a trvalého rozvodu a nově bylo manželství posuzováno z pohledu, zda plní svůj účel.

Novelizace zákonem č. 91/1998 Sb. obecně přinesla změny jak v rozvodu manželství, tak i zvýšila ochranu dětí.

⁵⁸¹ Důvodová zpráva k novému občanskému zákoníku.

⁵⁸² HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z.: České rodinné právo. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 89.

⁵⁸³ KUKLÍK, J. a kol.: Dějiny československého práva 1945–1989. Praha: Auditorium, 2011, s. 381.

Zákon o rodině byl zrušen s účinností od 1. 1. 2014 novým občanským zákoníkem, kterým došlo k navrácení kodifikace rodinného práva do jednoho kodexu upravujícího celou oblast soukromoprávních vztahů.

Poměr mezi manžely má takovou povahu, že spořádání jeho na větším díle musí být zůstaveno normám bez sankce.⁵⁸⁴

Můžeme na reformu rodinného práva zahájenou po roce 1948 pohlížet jako na proces, jehož výsledky, navzdory dobové rétorice, lze v mnohém ohledu hodnotit kladně i po pádu komunistického režimu. Došlo k formálnímu zrovnoprávnění manželů vedoucímu k celkovému zlepšení postavení žen ve společnosti, byla zrušena otcovská moc nad dětmi.⁵⁸⁵

Manželství a rodina byly chápány jako společenská jednotka, jejíž účel a funkce jsou podřízeny veřejnosti, resp. státu.⁵⁸⁶

Dosavadní rodinné vztahy, založené na římskoprávním (resp. římsko-kanonickém) mocenském pojetí rodiny, měly být nahrazeny novými poměry, zohledňujícími potřeby nejen všech členů rodiny, ale také celé společnosti. Klíčovou roli při zjišťování realizace tohoto nového modelu rodiny měl sehrát stát. Ten měl přímo nebo nepřímo působit na manžele v tom smyslu, aby udržovali funkční rodinné vztahy, setrvali v manželství a vytvářeli nejlepší možné podmínky pro výchovu svých dětí.⁵⁸⁷

Rodina je tedy produktem i zrcadlem společnosti, adaptuje se na společenské změny, ale současně spoluvytváří společnost, stimuluje, komplikuje nebo dokonce brzdí její rozvoj.⁵⁸⁸

Současná podoba rodiny⁵⁸⁹ a náhled společnosti na rodinu je výsledkem dlouhodobého vývoje. Vzhledem k tomu, že rodina je mimo jiné i skupinou, v níž se přenášejí tradiční kulturní vzorce chování a která je díky tomu i jednotkou do značné míry konzervativní, změny v rodině se promítají v určitém časovém posunu. Současná podoba rodiny, jak je o ní pojednáno v první kapitole této knihy, je tedy výsledkem reakce na širší společenské podmínky.⁵⁹⁰

⁵⁸⁴ KRČMÁŘ, J.: Právo rodinné. Praha: Všehrd, 1920, s. 24.

⁵⁸⁵ BĚLOVSKÝ, P.: Rodinné právo. In: BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009.

⁵⁸⁶ KUKLÍK, J. a kol.: Dějiny československého práva 1945–1989. Praha: Auditorium, 2011, s. 380.

⁵⁸⁷ Tamtéž.

⁵⁸⁸ HRUŠÁKOVÁ, M.: Dítě, rodina, stát. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 9.

⁵⁸⁹ O níž je pojednáno již dříve v textu.

⁵⁹⁰ HRUŠÁKOVÁ, M.: Dítě, rodina, stát. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 10.